

Immanuel Kant

Beantwoording van de vraag:

Wat is verlichting?

En andere geschiedfilosofische geschriften

Vertaling, inleiding en annotaties

Thomas Mertens & Willem van der Kuijlen

Boom

Inhoud

Voorwoord 7

Algemene inleiding 9

Verantwoording en literatuur 15

- Principes van de vertaling 16
- Glossarium 19
- Bibliografische verantwoording 20
- Afkortingen 22
- Literatuur 24

Bijzondere inleiding bij de vertaalde teksten 29

- Inleiding bij 'Idee voor een algemene geschiedenis' 31
- Inleiding bij 'Beantwoording van de vraag: Wat is verlichting?' 41
- Inleiding bij 'Bepaling van het begrip van een mensenras' 51
- Inleiding bij 'Vermoedelijk begin van de mensengeschiedenis' 67
- Inleiding bij 'Het einde van alle dingen' 77

Vertaalde teksten 87

- Idee voor een algemene geschiedenis met een wereldburgerlijke bedoeling 89
- Beantwoording van de vraag: Wat is verlichting? 109
- Bepaling van het begrip van een mensenras 119
- Vermoedelijk begin van de mensengeschiedenis 139
- Het einde van alle dingen 159

Noten 177

Voorwoord

In tijden waarin de verworvenheden, waarden en aspiraties van de verlichting ter discussie staan en het geloof in de vooruitgang al dan niet terecht tanende is, terwijl dat in allerhande obscure complottheorieën alleen maar groeit, kan het geen kwaad eens terug te kijken naar wat Immanuel Kant hierover precies te zeggen had. In 1784 verscheen in het *Berlinische Monatsschrift*, de spreekbuis van de Duitse verlichting, zijn korte opstel ‘Beantwoording van de vraag: Wat is verlichting?’ Kants antwoord op deze vraag klinkt bedrieglijk eenvoudig: *sapere aude* (durf te weten)! Laat je niet bevoogden, word zelfstandig en mondig door je eigen verstand te gebruiken. Want eenvoudig is het allerm minst. Verlichting komt niet van het ene op het andere moment tot stand, maar is een project dat tijd en inspanning vraagt. Er is ook moed voor nodig om op eigen kracht enige zelfstandigheid te verwerven. Met dit antwoord gaf Kant de verlichting haar beginselprogramma.

Hoe doe je dat dan, zelf denken, je van je eigen verstand bedienen? Dat laat Kant nadrukkelijk zien in de navolgende vertaalde opstellen. Expliciteer je beginselen (zoals in *Idee*); wees duidelijk en consequent wat betreft de inhoud van begrippen (zoals in *Begriff*, *Ende*); ga spaarzaam om met vermoedens en roep die alleen in als ze ondersteund kunnen worden door ervaringen en redelijke overwegingen (zoals in *Anfang*). Kant maakt in deze opstellen niet alleen duidelijk wat verlichting is en verm ag, maar laat ook zien wat denken is en hoe je dat doet.

De bezorgers van deze uitgave willen graag hun dankbaarheid uitspreken jegens elkaar voor de aangename samenwerking en jegens Boom uitgevers Amsterdam voor de goede samenwerking en ondersteuning bij deze mooie uitgave.

Thomas Mertens & Willem van der Kuijlen
Vught & Goirle, voorjaar 2021

Algemene inleiding

In Kants leer over de deugden lezen we dat ieder mens de plicht jegens zichzelf heeft om een nuttig lid van de wereld te zijn. Elders herhaalt Kant die oproep om een bruikbaar lid van het gemenebest te zijn (*MdST*, p. 446; *Päd*, p. 499). Wie met karikaturale voorstellingen van Kants ethiek is opgevoed en meent dat er geen scherpere tegenstelling bestaat dan die tussen een consequentialistische ethiek van utilitaristische snit en de deontologische ethiek van Kant, die de gevolgen van een handeling moreel irrelevant zou achten, zal deze oproep met verbazing lezen. Maar wie Kants werk kent, kijkt hier niet van op, evenmin als iemand die deze uitgave met vijf kleinere opstellen van Kant ter hand neemt.

Wat men ook van Kants opvattingen over geschiedenis, recht en politiek mag vinden (sommige van die opvattingen zijn vandaag de dag achterhaald en andere vinden we verwerpelijk, met name die over het ‘schone geslacht’ en over het mensenras), het lijkt geen twijfel dat Kant zichzelf als een wereldburger beschouwde, met een grote belangstelling voor de wereld om hem heen zoals die op dat moment werd ontdekt en met een groot engagement om bij te dragen aan de vooruitgang en verbetering van die wereld. Verder is het opmerkelijk dat die inzet om een nuttig wereldburger te zijn volgens Kant niet primair voortkomt uit een verplichting die we hebben jegens anderen, maar vanuit een plicht jegens onszelf: je bent dat aan je eigen mens-zijn verschuldigd. Tegenwoordig is de idee dat we iets jegens onszelf verplicht zijn niet vanzelf-

sprekend. Het is eerder zo dat men meent iets verplicht te zijn jegens anderen, maar men meent vooral dat anderen iets verplicht zijn jegens ons. Kant zou een dergelijke, hendaagse opvatting van de morele plicht armoedig vinden, een verschraling van ons morele universum. En wij zijn dat met hem eens. Met zijn veelvuldige bijdragen aan het publieke debat, waarvan hier vijf belangrijke worden gepresenteerd, meende Kant zich van zijn plicht te kwijten. Met deze opstellen moedigt Kant ons aan hetzelfde te doen, en ze verschaffen ons bovendien een mooi inkijkje in de geschiedkundige, morele, politieke en godsdienstige wereld van de late achttiende eeuw, weliswaar beschreven vanuit een uithoek van Europa (Königsberg) maar met een breed geïnformeerde, kosmopolitische bedoeling.

De vijf hier gepresenteerde opstellen draaien allemaal om de geschiedenis van de mensheid. Ze behandelen er het begin, de voortgang en het einde van. De titel van Kants opstel over de verlichting vormt de algemene titel waaronder ze in deze bundel worden gepresenteerd. Het antwoord op de vraag naar de verlichting (gesteld door een tijdgenoot, een zekere Zöllner) vormt namelijk volgens Kant de spil van de beweging die zich in de geschiedenis voltrekt. Kants antwoord dient dan ook niet een louter academisch belang, maar vormt de diagnose van het tijdsgewricht waarin hij leeft. ‘Leven we op dit moment in een verlicht tijdperk?’, vraagt hij zich retorisch af. Het antwoord is ontkennend, maar we leven wel in een tijdperk van verlichting, dat wil zeggen een tijdperk van transitie: we hebben de ruwe natuurlijke staat van onmenselijke ledigheid of despotisme achter ons gelaten en bevinden ons, zo hoopt Kant, op weg naar een beschaafde, verlichte en morele toestand.

De tijdsdiagnose van ‘Wat is verlichting?’ verwijst dan zowel terug naar het verleden, naar de afkomst van de mens, als vooruit, naar diens toekomst en einddoel, te weten een vreedzame wereldburgerlijke samenleving. Deze

tekst leidt ons dus terug naar Kants teksten over het verleden (*Idee* en *Anfang*), over de tussenliggende fase (*Idee* en *Begriff*) en over de toekomst (*Idee* en *Ende*). Tezamen geven zij een uitstekend beeld van Kants geschiedfilosofie. Omdat geschiedenis voor Kant vooral *mensengeschiedenis* is, vormen deze opstellen ook een antwoord op wat hij elders de uiteindelijke vraag van de filosofie noemt: wat is de mens? (*L*, p. 25).

De hier vertaalde teksten worden gepresenteerd in de chronologische volgorde waarin Kant ze schreef en publiceerde: de eerste vier opstellen kort na elkaar en het laatste (*Ende*) enige tijd later. Het zijn in zekere zin allemaal gelegenheidsartikelen, waarmee Kant zich naar aanleiding van concrete vragen en discussies mengde in het publieke debat. Daarbij speelde de publicatie van het eerste en tweede deel van Herders *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784-5) een grote rol. Kant publiceert snel een recensie van het eerste deel en hij schrijft *Idee* impliciet als een alternatief voor Herders geschiedfilosofie. In zijn recensie van het tweede deel van Herders *Ideen* verwijt Kant hem onder andere het begrip 'ras' niet duidelijk te hebben afgebakend (*Herder*, p. 62); Kants *Begriff* is bedoeld om in deze lacune te voorzien. Ook het even later verschenen *Anfang* is een direct antwoord op Herder. Die had immers geprobeerd de oorsprong van de mensengeschiedenis te reconstrueren aan de hand van het Bijbelboek Genesis. Met *Anfang* bekritiseert Kant dat gebruik van de Bijbel voor filosofische doeleinden en laat hij zien dat er ook een redelijke en argumentatieve reconstructie van mogelijk is.

Pas een aantal jaren later komt *Ende* tot stand. Ook dit is een gelegenheidswerk, al is het minder duidelijk wat de directe aanleiding was. In elk geval gaat de tekst over het einde van alles, en dus ook over het einde van de geschiedenis. In zekere zin liep *Idee* al vooruit op het einde van de geschiedenis, en *Naar de eeuwige vrede* doet dat ook. Het

einde van de geschiedenis wordt er utopisch bepaald als een toestand van positieve vrede. Het einde van *Ende* is minder positief en wordt verbonden met een interpretatie van het laatste Bijbelboek, Openbaring. Met name in de laatste pagina's van dit opstel grijpt Kant terug op de thematiek van de verlichting. Die staat dan echter, op het moment van schrijven, onder een heel ander gesternte. Kant wordt in die tijd in toenemende mate geconfronteerd met de reactionaire Pruisische censuurbepalingen inzake religie. Sinds de publicatie van *Rel* in 1793 ligt Kants werk onder het vergrootglas van de censuur. Tijdens het schrijven van *Ende* in voorjaar 1794 was Kant dan ook uiterst behoedzaam. Hij was niet ingegaan op een uitnodiging om *Idee* te actualiseren, maar publiceerde *TuP*, waarin hij weliswaar de vrijheid van de pen verdedigt, maar zich ook nadrukkelijk uitspreekt tegen het recht op opstand. Wanneer hem gevraagd wordt om schriftelijk te reageren op de conservatieve reacties op *TuP*, houdt hij (wederom) de boot af. In plaats daarvan schrijft hij *Ende*, een tamelijk hermetisch opstel dat een filosofische en exegetische analyse geeft van het begrip 'einde', zowel van de individuele mens als van de mensheid. Is de titel een indirecte sneer naar de conservatieve tijdgenoot Genz, die in een reactie op *TuP* had geschreven dat 'wat alleen in theorie klopt uiteindelijk [*am Ende*] ook voor de praktijk geldt'?

Hoe dit ook zij, Kant herhaalt in *Ende* nog eens zijn oproep om aan wijze geleerden de vrijheid te gunnen om over godsdienstige doctrines te filosoferen; hij wijst het autoritair opleggen van zulke doctrines van de hand en bepleit in plaats daarvan een beminnelijke interpretatie van het christendom. En passant geeft Kant ons dan ook nog een interessante aanvulling op zijn vaak als rigide begrepen interpretatie van de morele wet. In plaats van 'met tegenzin doen wat de wet gebiedt', zoals sommigen Kants ethiek interpreteerden, laat hij ons hier weten dat we op de plicht als drijfveer niet al te hard kunnen rekenen zon-

der de hulp van de liefde, want zij, de liefde als het vrije opnemen van de wil van een ander in onze maximes, is een onontbeerlijke aanvulling op de onvolmaaktheid van de menselijke natuur (*Ende*, p. 338).

Deze vijf korte opstellen geven een goed beeld van Kants geschiedfilosofie. Daarbinnen spelen methodologische overwegingen, begripsanalyses en classificaties een belangrijke rol. Pas op basis daarvan (en bijvoorbeeld niet op basis van ons inbeeldingsvermogen of van loze vermoedens) is een adequate ordening van historisch materiaal mogelijk. Verder introduceert Kant het onderscheid tussen verschillende manieren waarop de mondig wordende mens van de rede gebruik moet maken. Mondigheid vereist niet dat het private gebruik van de rede volledig vrij is, zolang het publieke gebruik dat maar wel is. Ondanks het feit dat alle mensen tot dezelfde stam behoren, dienen de verschillen tussen mensen geordend te worden, en voor die classificatie acht Kant het begrip 'ras' geëigend. De toepassing van dat begrip leidt bij Kant regelmatig tot verwerpelijke conclusies, die veelal gebaseerd zijn op zijn onkritische overname van de vooroordelen van anderen. In zijn geschiedfilosofie neemt Kant ook afscheid van een religieus gemotiveerde geschiedschrijving. Het gaat hem om geschiedfilosofie, niet om 'geschiedtheologie'. Daarom legt hij de nadruk op de idee van een natuurlijke ontwikkeling of van een ontwikkeling van de natuur. Met name de smadelijke onmondigheid in religieuze aangelegenheden, aangemoedigd door geestelijken en zielzorgers, wordt aan de kaak gesteld. Kant wijst, zoals gezegd, de poging van het Pruisische staatsgezag af om anno 1794 aan de bevolking een dwingende interpretatie van het christendom op te leggen; dat zou zomaar, zegt hij met gevoel voor ironie, de komst van de antichrist over ons kunnen afroepen.

Ten slotte meent Kant dat de filosoof door zijn geschiedschrijving met een wereldburgerlijke bedoeling

een positieve, nuttige bijdrage kan leveren aan de vooruitgang van de mensheid. Daarbij passen twee kleine kanttekeningen: uiteraard meent Kant niet dat een filosofische geschiedschrijving de nood aan empirische geschiedschrijving overbodig maakt; voorts komen zijn geschriften over geschiedenis uit de jaren tachtig van de achttiende eeuw niet uit de lucht vallen. Al eerder, in 1755, had Kant zijn belangstelling voor de geschiedenis getoond toen hij een *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels* schreef. Sporen van die systematische poging om een natuurlijke ontstaansgeschiedenis van de sterrenstelsels te beschrijven vinden we terug in deze opstellen, bijvoorbeeld waar Kant ons als bewoners van deze aarde vergelijkt met de mogelijke bewoners van andere planeten (*Idee*, 23 n.). In zekere zin vormen met name *Idee* en *Anfang* een vervolg op deze vroege tekst van Kant.